

OSMANLI DEVLETİNDE ALEVÎ SÖZCÜĞÜNÜN KULLANIMINA DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER SOME CONSIDERATIONS ON USAGE OF THE WORD ALAWITE AT OTTOMAN STATE

Sadullah GÜLTEN¹

ÖZ

Hz. Ali'nin soyundan gelenler için kullanılan Alevî ismi hilafet mücadelesi sırasında Hz. Ali taraftarları için kullanılmıştır. Zamanla Hz. Ali soyu ile hiçbir ilgisi olmayan, fakat hareketlerine nüfuz ve yaygınlık kazandırmak isteyen gruplar da kendileri için Alevî nisbesini kullanmışlardır. Hz. Ali'ye bağlılığı ile bilinen Anadolu Alevîleri de bu cümledendir. Osmanlı döneminde Kızılbaş ismiyle maruf bu grupların kelimenin asi dinsiz gibi küçültücü bir anlam taşıması nedeniyle XIX. yüzyıldan itibaren Kızılbaş ismini terk ederek Alevî ismini kullanmaya başladıkları kabul edilmektedir. Fakat onların Hz. Ali ile ilgili inançlara sahip olmasından dolayı, her ne kadar yaygın olmasa da, XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren kendileri için Alevî ismini kullandıkları arşiv kayıtları

rından anlaşılmaktadır. Bu çalışmada tahrir, mühimme ve vakfiye defterlerinde tespit edilen Alevî sözcüğünden hareketle onların kendilerini çok erken bir tarihten itibaren Alevî olarak tanımladıklarına dair bazı tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Kızılbaş, Alevî, Çepni, Rum Eyaleti.

ABSTRACT

The name Alewite which means the people who are decended from Ali has been used to describe Ali supporters during the caliphate struggles. In time, some groups who has no relationship with Ali named themselves as Alawite to gain their movements legitimacy, prestige and pervasion. Anatolian Alawites who are known for their adherence to Ali are from those groups. It is accepted that those groups named themselves as Alawite instead of Qizilbas starting from XIXth century because the name Qizilbas contained pejorative sub-meanings like profane and rebellious. But it is understood from some archival sources that they named

Makale geliş tarihi: 16.04.2016 • Makale kabul tarihi: 30.04.2016

1 Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

themselves as Alawite, for their beliefs connected to Ali, back to XVth and XVIth centuries even if it was not prevalent. In this study we tried to make some considerations and determinations about early usage of the name Alawite according to “tahrir”, “muhimme” and “waqfiyye” registrations.

Keywords: Ali, Qizilbas, Alawite, Chepni, Anatolia.

GİRİŞ

Alevî kelimesi Hz. Ali'nin adından î takısıyla türetilmiş bir sıfattır. Buradaki î takısı aidiyet bildirir ve eklendiği isimle ilgili anlamına gelir. Buradan hareketle Alevî sıfatı, Ali ile ilgili anlamına gelen kişi ya da kavramları ifade etmek için kullanılmıştır. Arapça (ع ل ع) harflerinden oluşan Ali ismine aidiyet takısı olan ye (ي) getirildiği zaman ismin sonundaki ye (ي) ünlüsü, vav (و) ünsüzüne dönüşür. Lam (ل) harfinden sonra ünsüz bir harf geldiği için ise lam burada *le* diye okunur ve Alevî kelimesi ortaya çıkar. Bunun Arap harfleriyle yazılımı ayn, lam, vav, ye (يولع) biçimindedir (Savaşçı, 2004: 19). Kelimenin çoğul şekli ise Alevîyye ve Alevîyyün'dur. Alevî ismi esasen Hz. Ali soyundan gelenler manasını ihtiva etmekle beraber siyasî, tasavvufî ve itikadî anlamlarda da kullanılmıştır. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinde iktidara karşı Hz. Ali soyuna mensup çevrelerde meydana gelen hareketlerde Alevî nisbesi kendini göstermiş, bazen de Hz. Ali soyu ile hiçbir bağı bulunmayan çevreler, sadece hareketlerine nüfuz ve yay-

gınlık kazandırmak amacıyla kendilerini Alevîliğe nispet etmişlerdir. Günümüzde asıl Alevîler olarak tanınan iki itikadî mezhep vardır ki, bunlardan biri bugün genellikle Lübnan, Suriye ve Türkiye'de varlığını sürdüren Nusayrîlik, diğeri ise XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevî propagandası ile gelişen Kızılbaşlık'tır (Ocak, 1989: 364-368).

Kızılbaş ismi Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in babası ve Erdebil tekkesi şeyhi Haydar'ın her biri bir imamı temsil eden 12 dilimli kızıl taç giymesi, kızıl sarık sarınması, müritlerine de derecelerine göre aynı tacı sarıklı ve sarıksız giydirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Gölpınarlı, 1977: 789). Başlangıçta siyasî bir mahiyet taşıyan bu isim ilk Safevîlerin dinî propagandaları sonucunda, özde On İki İmam inancına bağlı kalmakla birlikte tecelli (Tanrı'nın insan suretinde görünmesi), tenâsüh (ruh göçü) ve mazhar-ullah (Allah'ın beşer suretinde tecellisi) yani Ali'nin bedenleşmesi olarak algılanan Safevî hükümdarına tapınış ile birleşerek aşırı Şiiliğin bütün ayırıcı biçimlerini ortaya koyan Türkmen Şiilik biçiminin adı olmuştur. Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alan bu terim, Şah İsmail'in yoğun propagandası sonucunda, bütün Safevî taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek için kullanılmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren başlayan Osmanlı-Safevî mücadelesi sırasında Osmanlılar, Kızılbaş ismini devlet muhalifi ve isyancı zümreler manasında kullanmış, zamanla buna dinî bir boyut ek-

lenerek zındık, rafizî ve mülhid deyimleri ile onları sapık, yoldan çıkmış ve inkârcı olarak tanımlamışlardır. Zamanla “asi dinsiz” gibi küçültücü bir anlam kazanan sözcük, XIX. yüzyılda yerini Alevî sözcüğüne bırakmıştır (Melikoff, 1994: 54-55).

Yazılı kaynakların yetersizliği yüzünden, kendi kaynaklarından hareketle Alevî isminin hangi tarihten itibaren kullanıldığını tespit etmek mümkün görünmemektedir. İrene Melikoff da aynı kanaatte olup belirttiğine göre eski kaynaklarda ve Şah İsmail’in divanında Alevî kelimesi geçmez (Melikoff, 1994: 54-55). Fakat bu durum XIX. yüzyıldan önce Kızılbaşların kendileri için Alevî ismini kullanmadıkları anlamına gelmez. Zira Pir Sultan Abdal ile Kul Himmet’in şiirlerinde Alevî sözcüğü geçmektedir (Dressler, 2008: 93).² Dahası XV. ve XVI. yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde Kızılbaşların kendilerini Alevî olarak tanımladıklarını gösteren bazı açık kayıtlara rastlanılmaktadır. Her ne kadar bahsedilen belgelerin sayısı mahdut ise de, bunlar erken tarihlerden itibaren Kızılbaşların kendilerini tanımlamak için Alevî ismini kullandıklarını göstermeye kâfidir. Bununla

ilgili değerlendirmeler ve tartışmalar ilerleyen sayfalarda yer anmaktadır. Diğer taraftan Alevî isminin ancak XIX. yüzyılda yaygınlık kazanması, Osmanlı Devleti’nin onlara karşı tutumuyla ilgili olmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla, devlet zorunlu durumlar dışında Kızılbaşları tanımlamak için Alevî kelimesini kullanmaktan kaçınmıştır. Bunun sebebi ise onları Hz. Ali soyundan gelenlerden ayırmak olmalıdır. Nitekim vakfiyelerde Hz. Ali soyundan geldiği anlaşılan pek çok kişinin Alevî nisbesiyle kaydedilmiş olması³ bu iddiayı kuvvetlendirmektedir. Öte yandan Alevî isminin yaygınlık kazanmasında da, onları merkeze yaklaştırmayı amaçlayan devletin etkisinin olduğuna dair iddialar mevcuttur (Dressler, 2016: 3).

Çepniler ve Ordu Nam-ı Diğer Alevî

24 Oğuz boyundan biri olan Çepnilerin önemli bir kısmı Malazgirt Savaşından sonra Anadolu’ya gelerek muhtelif yerlere dağılmışlar, önemli bir kesimi ise yoğun bir şekilde Karadeniz bölgesine yerleşmiştir. Onların Anadolu’nun iskânında oynadıkları rolün yanında Anadolu’nun dinî yapısında da etkili oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Babaî isyanına katılmalarının (Ocak, 2000: 131) yanı sıra Bektaşî tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli’nin Çepnilerin yaşadığı Sulucakarahöyük’e yerleşmesi

2 Pir Sultan Abdal

Pir Sultan çağırır Hint’te Yemen’de
Dolaştırsam seni sahip zamanda
İradet getirdim ikrar imanda
Hüseyni’yim, Alevi’yim ne dersin

Kul Himmet

Cümle bir mürşide demişler belî
Tesbihleri Allah Muhammed Ali,
Meşrebi Huseynî ismi Alevî
Muhammed Ali’ye çıkar yolları

3 Hz. Ali soyundan olduğu anlaşılan kişilerin Alevî olarak kaydedildiğini gösteren örneklerden bazıları için bkz. VD nr. 730, 65/37; VD nr. 743, 33/9.

(Vilayetnâme, 1958: 26), Türkmenlerin hayatında Hacı Bektaş'tan sonra en etkili isim olan Sarı Saltık'ın, Çepni beylerinden olması (Köprülü, 1925: 66) oldukça dikkat çekicidir. Hacı Bektaş'ın Çepnilerin arasına katılması muhtemelen bilinçli bir tercihti. Belki de bu yüzden o, en önemli müritlerinden biri olan Güvenç Abdal'ı Karadeniz Çepnilerini irşat etmekle görevlendirmişti.

Günümüzde Ordu yöresinde Güvenç Abdal ismiyle anılan bir Alevî Ocağı'nın bulunması Vilayetnâme'de geçen bu satırların tarihî zeminini göstermektedir. Vilayetnâme dışında, arşiv belgelerinde Güvenç Abdal'ın bölgede yaşadığını gösteren açık bir bilginin bulunmaması bazı tartışmaları beraberinde getirmektedir. Ordu'da Güvenç Abdal isimli bir Alevî Ocağı'nın bulunması onun veya soyundan gelenlerin ya da etrafındaki müritlerden bir kısmının bölgede faaliyette bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Silifke'de Şeyh Güvenç isimli bir cemaatin bulunması,⁴ onun da diğer pek çok hetere-doks derviş gibi, bir cemaat lideri olabileceği anlamına gelmektedir. Yine 1486 tarihli Çepni kazası tahririnde, bölgede yaşayan bir kişinin Bektaşî olarak kaydedilmiş olması (Bostan, 2002: 302), Bektaşîliğin bölgede yayılmaya başladığını göstermektedir. Bu bağlamda Güvenç Abdal Ocağı'nın kurulması da Baba Mansur, Şeyh Çoban, Uryan Hızır, Sarı Saltık, Dede Karkın gibi dervişlerin adını alan Alevî Ocaklarının ortaya

çıkış süreçleriyle benzerlik göstermektedir. Her biri bir aşiret lideri olan bu dervişlerin soyundan gelenler veya etrafında bulunup da sonradan Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılanlar, onların adına Alevî Ocaklarını tesis etmişlerdir. Bu bakımdan Güvenç Abdal'ın bölgede yaşayıp yaşamadığı veya bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşması hususundaki rolü hakkında yapılan tartışmaları, bölgenin Alevîliğini ya da Sünniliğini ispat etmenin dışında günümüzdeki realiteyi anlama noktasında sürdürmek gerekir.⁵

Trabzonlu Mehmet Aşık da bölgedeki Çepnilerin Rafizî (Alevî) oldukları ve İran şahlarını mabut gibi tanıdıklarını belirtmektedir.⁶ Bölgeye ait tahrir defterlerinde de onlardan bazılarının Safevî taraftarı olduğu yönünde pek çok bilgi mevcuttur. Trabzon tahrir defterlerinde 13 kişinin Kızılbaş olarak kaydedilmesi bazı araştırmacılar tarafından bölgenin genel itibarıyla Sünni olduğuna dair bir işaret şeklinde yorumlanmıştır (Bostan, 2002: 311). Fakat tahrir defterlerinin esas olarak iktisadî yapıyı ilgilendiren konuları ihtiva ettiği, bu gibi sosyal meselelere dair bilgilerin ise mali yapıyı ilgilendiren hususlar söz konusu olduğu zaman verildiği hatırd tutulmalıdır. Tahrir

⁵ Bu hususla ilgili tartışmalar hakkında bkz. Mehmet Fatsa, "Çepnilerin Dinî Mensubiyeti ve Kürtün'de Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi," Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Yıl 2012, S. 13; .Coşkun Kökel, Güvenç Abdal Ocaklıları Tarihsel Süreç, C. I, İstanbul 2013; Veli Saltık, Çepniler ve Güvenç Abdal Ocağı, Ankara 2016.

⁶ Mehmet Aşık, Menâzirü'l Avâlim'den naklen Hanifi Bostan, a.g.e., s. 363.

⁴ BOA TD, nr. 387, s. 275.

defterlerinin bölgedeki Kızılbaşlarla ilgili verdiği bilgileri bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Yoksa bu yöndeki bilgilerin mahdut olması bölgedeki Kızılbaşların azlığı ya da çokluğu ile ilgili değildir. Nitekim 1515 tarihli Trabzon tahrir defterlerinde Kızılbaşlarla ilgili “Bundan evvel Kızılbaş gaflet ile gelip, Kürtün vilâyetine girip reaya zaruri itaat edip bile gittikleri sebepten mülkleri ve esbabları satıldıktan sonra yine vatanlarına gelip mülkleri kendilere emr olunmuş idi. Şol reaya ki gelip mülküne mutasarrıf oldu hoş ve illa gelmeyen reayanın ve gelip mülküne mutasarrıf olmayan reayanın mülklerine her kim mutasarrıf ise bennak resmin ve oşrûn vesair rüsumun sahib-i tımara eda eyleye.”⁷ kaydında ver- giyle ilgili hususların ön plana çıkartılması, görüşümüzü desteklemektedir. Trabzon beyine gönderilen 1566 tarihli hükümde de Kürtün halkının Çepni ve Kızılbaş taraftarı oldukları, Safevî topraklarına kaçtıkları, haklarından gelinmezse tamamının göçüp gitmesinin kesin olduğu belirtilmektedir.⁸ Keza Trabzon sancağına ait 1515 tarihli tahrir defterinde yer alan ve yukarıda aktarılan kısımda, Kürtün’de bulunan halktan bir kısmının Kızılbaşlar tarafından alıp götürüldüğü belirtilmiştir. Bunların geri dönüp dönmedikleri bilinmediği gibi, geri kalanların hâlâ Safevî tarafına meyilemeye devam ettiği, yukarıda belirtilen 1566 tarihli mühimme kaydından anlaşılmaktadır. Bölgeden Safevî

tarafına doğru meydana gelen göçün hem süreç olarak uzun hem de yoğun bir şekilde yaşandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda tahrir defterinde onların Safevîlere “zaruri itaat ettikleri” yönünde verilen bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Mühimme kaydında yer almayan bu ibarenin tahrir defterlerinde yer almasının sebebi, Feridun Emecen’in de haklı olarak vurguladığı gibi, bölgenin sosyo-ekonomik devamlılığını sağlamak ve Kızılbaş taraftarı olan kimseleri yeniden kazanmaktır (Emecen, 2001: 77-78). Bu durum bölgedeki Kızılbaşların sayısının hiç de azımsanmayacak derecede olduğunu göstermektedir.

Safevî taraftarı olmalarından dolayı Çepnilerin, Osmanlılar nazarında yalancı, hırsız, ahlaksız, sapkın olduğu yönünde iddialar mevcut ise de bunları delilendirebilecek belgeler elimizde yoktur (Beldiceanu-Streinherr, 2010: 157). Fakat Osmanlı Devleti’nin Çepnilere karşı bir güvensizliğinin olduğu söylenebilir. Nitekim 1568 tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümde, daha önceden Erçiş kalesini Safevîlere teslim etmeleri gerekçe gösterilerek Van, Erçiş, Ahlât ve Bitlis kalelerindeki bütün Çepnilerin buralardan çıkarılması buyrulmuştur.⁹ 1585 tarihinde ise Şam, Bağdat ve Revan’a gönderilen hükümde Çepni, Tat ve Kızılbaşlara dirlik verilmesi yasaklanmıştır.¹⁰ Yine Çepnilerle meskûn

7 BOA TD, nr. 52, s. 617.

8 MD nr. 5, 513/1401.

9 MD nr. 42, 77/332.

10 MD nr. 60, 130/312.

olması muhtemel olan Tirebolu'nun Taşlıca¹¹ ve Giresun'un Oğuz¹² köyünde yaşayan bazı kişilerin Kızılbaş olduklarına dair bilgiler mevcuttur. Dahası sonraki dönemlerde Çepni isminin Alevîler için kullanılan (Dalkıran, 2002: 102) isimlerden biri olması, Çepnilerin gayr-i Sünni eğilimlerini açıkça göstermektedir. Fuat Köprülü, Çepnilerin bu eğilimlerinin başlangıçta oldukça yoğun olduğunu, hatta onların tamamının Kızılbaş olduğunu, sonradan önemli bir kısmının devlet eliyle Sünnileştirildiğini iddia etmektedir (Köprülü, 1925: 208). Köprülü'nün bu toptancı iddiasını kabul etmek mümkün değilse de, XX. yüzyıla ait bazı belgeler Çepnilerin gayr-i Sünni inançlarının Osmanlı Devleti tarafından bilindiğini ve onları Sünnileştirmek için yoğun bir girişimde bulunduğunu göstermektedir. Ordu ve çevresinde yaşayan Kızılbaşları, Sünnileştirmek

11 MD nr. 68, 49/98; Bkz. "Sen ki Giresun kadısının südde-i saadetime mektup gönderip Tirebolu'ya tabi Taşlıca nam karyede şeyh olan Hızır ve İsmail nam kimesneler bir dağın kulesinde tavattun edip reayayı idlal eyleyip mübarek Recep, Şaban ve Ramazan aylarında tevabilerinden olanların avratlarıyla bir yerde cem olup Kızılbaş ayini üzere şurb-ı hamr ve efâl-i seni eylediklerinden maada..."

12 MD 7, 779/2131; Bkz. "Giresun kadısı mektup gönderip ayân-ı vilayetten hatip ve imam ve müezzin ve sayır sipah ve gayriden hayli kimesneler meclis-i şera gelip; Oğuz nam karyeden Hacı bin İsa ve Receb bin Ramazan ve Yusuf bin Ramazan ve Mustafa bin Hasan ve Bayram bin Pir Ali ve Himmet bin Turak ve Mehmed bin Musa nam kimesneler rafızıyyü'l-mezheb olup birbirinden avretlerin kaçırılmayıp nâ-mahremlerle mahlût olup halifeleri olmakla gece ile nâ-mahremlerle cem olup nâ-meşrû fiilden hâli olmayıp asla namaz kılmayıp ve Ramazan-ı şerifi tutmadıklarından gayri..."

amacıyla özellikle eğitime önem verilmesinin gerektiği, bu amaca yönelik ilkokul ve ortaokulların yanı sıra medreselerin açılması için çalışmaların yapıldığını gösteren bol sayıda belge mevcuttur.¹³

Karadeniz bölgesinde yaşayan Çepnilerin Safevî taraftarı olmasında Şeyh Cüneyd'in etkisi bilinmektedir.¹⁴ Şeyh Cüneyd, Halep, Dulkadir, Çukurova Türkmenlerini kendine bağladığı sırada, bu faaliyetlerinden haberdar olan Memlûkların tehdidi üzerine yukarı Kelkit vadisinden Canik yöresine gidip buranın hâkimi Taceddin oğullarından Mehmet Bey ile buluşmuş, etrafına topladığı müritlerle Trabzon Rum Devleti'ni ele geçirmek için harekete geçmiş, fakat başarılı olamayarak Kelkit'e dönmüştür. Muhtemelen II. Mehmet'in tehdidi üzerine Uzun Hasan'a sığınmak zorunda kalmıştır (Sümer, 1992: 34-35). Faruk Sümer, Şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurmak için ortaya çıktığında, onun etrafındakilerden önemli bir kısmının hatta çoğunluğun daha dedesi zamanında Safevîlere bağlanan bu Doğu Karadeniz Çepnileri olduğunu

13 Bölgedeki Kızılbaşları Sünnileştirme çabaları hakkında bkz. Havva Selçuk, "XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl 2011, Sayı 59, s. 75.

14 Şeyh Cüneyd'in buradaki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 19 vd.

belirtmektedir.¹⁵ Sümer, devam eden satırlarda bölgede kalanların yaşadıkları köylerde pek çok caminin bulunduğunu, pek çok kişinin imam, hatip, müezzin, muhassıl ve fakih olarak kaydedildiğini, şahıs isimleri arasında Ömer ve Bekir isimlerini taşıyanlara rastlandığını belirterek Çepnilerin kesin bir suretle Sünni olduklarını onların Alevî, Şii veya Kızılbaş olarak tanımlanamayacaklarını ifade etmektedir (Sümer, 1992: 48-50). Onun bu görüşleri aşağıda tartışılacaktır, fakat bu iddiası kendisini de pek tatmin etmemiş olacak ki “Bir ilim adamı olarak vazifemiz gerçeği bulmaktır.” cümlesiyle başlayan bir dipnotta bu iddiasını izah yoluna gitmiştir.

Bütün bu açıklamalardan sonra, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Alevî sözcüğünün geçtiği ilk Osmanlı belgesinin Çepnilerle meskûn bir mahal olan Ordu’ya (Sümer, 1992: 242) ait olması pek şaşırtıcı olmasa gerekir. Bölgenin 1455 tahrir defterinde Bölük-i Niyabet-i Ordu bi-ismi Alevî, 1485 tarihli defterinde ise Bölük-i Niyabet-i Ordu nam-ı diğer Alevî¹⁶ kaydı dikkat çekmektedir. Nefs-i Ordu diğer adıyla Nefs-i

Alevî olarak geçen yer, XIX. yüzyıla kadar Ordu’nun idari merkezi olan Bayramlı’dır. Hacıemiroğulları beyliğinin kurucularının adından gelen Bayramlı, Ordu’nun dört kilometre güney doğusunda, Civil Deresi kenarında bugünkü Eskipazar köyündedir. Bölgenin ilk tahririnde “Bölük-i Niyabet-i Ordu bi-ismi Alevî” isminin yer almasından hareketle, burasının Osmanlı fethinden çok önce Alevî ismiyle anıldığı anlaşılmaktadır. 1455 tarihinde Subaşı Musa Bey’in hassı olan Nefs-i Alevî’de 16 hanelik iş sahipleri ve zanaatkârlar grubu ile Cemaat-i Alevî olarak kaydedilen 19 hanelik başka bir grup yaşamaktaydı. Bunlar berat mucibince kadimlik yurtları ile mukataa kılınmışlardı. Bunlardan biri kadının, ikisi ise subaşının hizmetkârıydı. Cemaat-i Alevî’nin kadimlik yurtları ile mukataa kılındıklarına dair verilen açıklama, onların uzun zamandan beri bölgede yaşadıklarını göstermektedir. Ayrıca bu 19 hânedan Mahmud veled-i Bahşayış Süleyman Fakih’in, Göçen veled-i Ahmed ise Şeyh Mehmed’in yakınıydı. Köyde “kadimlik yurtlarıyla muaf olageldikleri” için kendilerinden vergi alınmayan fakih ve kardeşleri, düşmüş sipahi ve sipahi oğulları, cami görevlileri, körükçü ve bir kuşçudan oluşan 47 kişi daha yaşamaktaydı. 1485 tarihine gelindiğinde Cemaat-i Alevî ve vergi muafiyetine sahip bu kişiler artık köyde yaşamıyordu. Her iki grubun da yer değiştirmesi ve buradan ayrılması Osmanlı Devleti’nin bölgedeki yeni düzenlemeleri ile alâkalı olmalıdır. Cemaat-i Alevî’nin buradan ayrılmasına rağmen, yerleşim yerinin

15 Bazı Safevî kaynakları da Sümer’i destekler mahiyettedir. Kızılbaşlar Tarihi isimli eserde Safevilere katılan Çepniler için “Bunlar Trabzon havalisinde yer alan Aşağı Canik ve Yukarı Canik beldesindedirler.” bilgisi yer almaktadır. Bkz. Tufan Gündüz, Kızılbaşlar Tarihi, Tercüme ve Notlar, İstanbul. 2015, s. 46.

16 BOA TD, nr. 13, s. 26-27; BOA TD, nr. 37, s. 124; Ayrıca bkz. Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I, Ankara 1992; Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II, Ankara 2002.

adı 1485 tarihli defterde de Nefs-i Alevî olarak geçmeye devam etmiştir. Hatta bu isim bölgenin 1613 tarihli tahririnde bile Kaza-i Bayramlı Nefs-i Ordu nam-ı diğer Alevî şeklinde kaydedilmiştir.¹⁷

Bölgedeki Cemaat-i Alevî'nin buradan çok uzun zaman önce ayrılmış olmasına rağmen, yer adının hâlâ "Nefs-i Ordu nam-ı diğer Alevî" şeklinde kaydedilmiş olmasının sebebi, tahrir defterlerinin düzenlenme mantığı ile ilgilidir. Vergi tahsili sırasında herhangi bir ihtilafa yol açmamak için, yer isimleri ilk defterler örnek alınarak yazılmıştır. Bu hususla ilgili olarak 1571 tarihli bir mühimme kaydı ile 1896 tarihine ait bir vakfiye kaydı konuyu biraz daha açık bir şekilde ortaya koyabilir. Buna göre Kastamonu beyi, Küre ve Taşköprü kadılarına yollanan hükümde Hamidbükü karyesi sakinlerinden İlyas'ın Hacıyülük, Karacakara ve Kızılcaviran köylerinde "Kızılbaş namıyla nice kimesneler vardır" dediği aktarılmaktadır.¹⁸ 1896 tarihli vakfiye kaydında ise Kızılcaviran karyesi Kızılcaviran Alevî karyesi olarak geçmektedir. Bu vakfiye kaydına göre Uzun Hüseyin Oğlu Ali Ağa ibni İsmail bin Mustafa, "Kızılcaviran Alevî karyesinde" bulunan Safiler camisi görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi ve caminin tamiri için beş yüz kuruş vakfetmiştir.¹⁹ Köy adının köyde yaşayan Kızılbaşlardan dolayı tespit edemediğimiz bir tarihte Kızılcaviran Alevî adını aldığı, sonrasında ise bu ismin uzun süre

kullanıldığı ve vakfiyenin geçerli olabilmesi için köy adının olduğu gibi kaydedildiği söylenebilir. Nitekim aynı durum Amasya sancağında bulunan Alevîler isimli köy²⁰ için de geçerlidir (Gürbüz, 1993: 109). Bahse konu olan köy isminin de, Alevîler olarak kaydedilmesinin sebebi, vergi konusunda yaşanması muhtemel karışıklıkları engellemektir.

Yukarıda aktarılan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla 1455 tarihli defterlerde kaydedilen Cemaat-i Alevî'nin yaşadığı Eskipazar köyünde fakih, imam, hatip, müezzin gibi kişiler de yaşamaktaydı. Sümer'in, Çepniler asla Alevî, Şii, Kızılbaş değildi, onların arasında imam, hatip, müezzin gibi kişiler yaşamaktaydı, ifadesine tekrar dönülecek olunursa, bu tür görevlilerin bölgede yaşıyor olmasını toptancı bir anlayışla değerlendirmenin eksikliği bir kez daha görülecektir. Keza Cemaat-i Alevî arasında yaşayan kişilerden bazıları da fakih ve şeyh yakınıydı. Bunların dışında şeyh, derviş, zaviyedar şeklinde kaydedilmiş kişilerin varlığı da bölgenin Sünniliğinin bir kanıtı olarak gösterilmiştir. Fakat aynı bölgede bulunan Yaramış zaviyesinin şeyhi Rükneddin'in Kızılbaş olduğuna dair verilen bilginin yanı sıra,²¹ Tirebolu'ya tabi Taşlıca karyesinde

20 BOA TD, nr. 387, s. 383.

21 BOA TD, nr. 52, s. 687; Bkz. "Zemin-i zaviye-i vakf-ı Yaramış Bey, "mezkûr zaviye şeyhi Rükneddin" Kızılbaş olup tekke harap olmağın zaviyenin yeri ve bağı ve bahçesi iki ev ve bir ambar Giresun hisarı erlerinden Deli Ali nam kimesneye beylik canibinden satıldı."

17 KKA TD, nr. 169, v. 1a.

18 MD nr. 12, 416/816.

19 VD nr. 593, 154/147.

yaşayan Hızır ve İsmail isimli şeyhlerin²² Kızılbaş oldukları yönündeki bilgi bu iddiaları da boşa çıkarmaktadır. Zira yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, tahrir defterlerinin düzenlenme amacı mali yapıyı tespit etmek olduğu için şeyh, derviş, zaviyedar şeklinde yazılan kişilerin inançlarıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Dolayısıyla bunların Sünniliği ya da gayr-i Sünniliği hakkında kesin bir görüş belirtilemez.

XV. ve XVI. yüzyılda kullanılan şahıs isimleri üzerinden de bir değerlendirme yapılamayacağını da burada belirtmek gerekir. Daha önce yayımladığımız bir çalışmada günümüzde bir Alevî ocağının merkezi kabul edilen, ayrıca Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gayr-i Sünni eğilimleri olduğu anlaşılan köydeki şahıslar arasında Osman ve Ömer isimli kişilere rastlanılmaktadır (Gülten, 2012: 148, 149). Bunun yanı sıra Tokat ve çevresinde yaşayan Sıraç Alevileri üzerinde yapılan araştırmada hem geçmişte hem de günümüzde Osman, Ömer, Bekir gibi isimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir (Selçuk, 2011: 81). Yine Alevî dedelerinin elinde bulunan şecerelerde de bu isimlerin sık sık geçtiği açık şekilde görünmektedir. Bu bağlamda bahsedilen isimlere rastlanılması veya rastlanılmaması kesin bir değerlendirme yapmak için yeterli değildir. Son olarak imam, hatip ve müezzin gibi görevlilerden hareketle de

bir bölgenin dinî anlayışı hakkında kesin bir kanaat ileri sürmenin mümkün olmadığını belirtmeliyiz. Örneğin aralarındaki bazı cemaatlerin Safevî taraftarı olduğu bilinen Bozok Türkmenlerinin Osmanlı hâkimiyetine geçtiği ilk yıllarda yapılan tahrirlerinde 280 civarında imam, hatip ve müezzin tespit edilmişken, muhtemelen Sünni eğilimlerin arttığı 1556 tarihinde 2, 1576 tarihinde ise 40 civarında imam, hatip, vaiz ve müezzin kaydedilmiştir (Gülten, 2015: 39-40). Buradaki cami görevlilerinin sayısından hareketle bölgedeki Türkmenlerin önceleri Sünni iken sonradan gayr-i Sünni anlayışa döndükleri gibi bir yanlış sonuç çıkartılabilir. Bu itibarla Çepnileri, Köprülü ve Sümer gibi ne toptan Kızılbaş ne de Sünni olarak takdim etmek mümkün değildir. Aynı durum başka bir Oğuz boyu olan Karkınlar için de varit olup Vefaî şeyhi olan Dede Karkın'ın önderliğinde Anadolu'ya gelen ve Babaî isyanına katılan bu boy mensuplarının yaşadığı yerlerde yaptığımız alan araştırmasında, onlardan bir kısmının Alevî bir kısmının da Sünni olduğu tespit edilmiştir.

Eyalet-i Rum ve Tat Alevî/Çungar Alevî Cemaatleri

Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Bozok sancaklarında yaşayan Ulu Yörük Türkmenleri içinde yer alan iki cemaatin Alevî nisbesi ile kaydedilmiş olması da dikkat çekicidir. Sivas, Tokat, Çorum, Amasya, Bozok gibi bölgeler Selçuklulardan itibaren heteredoks İslam anlayışına sahip grupların

22 MD nr. 68, 49/98; Bkz. "Sen ki Giresun kadısının südde-i saadetime mektup gönderip Tirebolu'ya tabi Taşlıca nam karyede "şeyh olan Hızır ve İsmail" nam..."

yoğun olarak yaşadığı yerlerdi. 1240 tarihinde Amasya'nın Çat köyünde kurduğu zaviyesinden Babaî isyanını yöneten Baba İlyas, bu konuda en çarpıcı örnektir. Selçuklular döneminde gayr-i Sünni grupların yoğun olarak yaşadığı bu bölge, Osmanlı döneminde de yine aynı anlayışı taşıyan insanların yoğun olarak bulunduğu yerler arasındaydı. Bu bağlamda Osmanlı döneminde Eyalet-i Rum dâhilinde bulunan bölge, Safevî taraftarlığı ile ön plana çıkmıştır.

Mühimme kayıtları bu konuda açıklayıcı bilgilere sahiptir. Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukabad, Mecitözü, Hüseyinabad, Gümüş, Ortapara, Katar, Karahisar-ı Demirli ve Koca kadılarına yazılan hükümde adı geçen yerlerde bazı mülhid ve Kızılbaşların bulunduğu ifade edilmektedir. Rum beylerbeyine yazılan hükümde Sivas'a bağlı bazı yerler ile Amasya, Çorum, Hüseyinabad, Merzifon ve civardaki yerlerde yaşayan halkın çoğunun rafz ve ilhad ile meşhur oldukları, Safevî taraftarı oldukları ve aralarında para toplayarak İran'a gönderdikleri belirtilmiştir. Ayrıca Rum Beylerbeyisi Mehmet Paşa'ya gönderilen 1593 tarihli hükümde ise Eyalet-i Rum halkının çoğunun Kızılbaş olduğu, topladıkları yardımları İran'a gönderdikleri, Safevîlerden hilafetnâmeler gelip halifeler tayin olduğundan bu bölgede daima Celalî çıktığı belirtilmiştir (Savaş, 2002: 29-30). Hoca Saadetin Efendi'nin verdiği bilgiler de konumuz açısından değerlidir. Kızılbaş halifesi sıfatıyla Rum eyaletine gelip, Türkmenleri

ayaklandıran Nur Ali Halife'nin isyanı ve Safevîlerin Tokat'a gelmesi dolayısıyla "Çün ol tarafın Türk'ü Kızılbaş tutkun idiler" ifadesinin yanında, Safevî taraftarı olan pek çok kişinin memleketi harap ettiği yönünde bilgiler vermiştir. Yine Amasya ve Bozok gibi Rum eyaleti içinde olan yerlerin halkını da Safevî taraftarı olarak göstermiştir (Hoca Saadetin Efendi, 1992: 84). Diğer taraftan Amasya sancağında Alevîler isimli bir köyün²³ varlığı da hem bölgenin inanç biçimini hem de konumuz açısından Kızılbaşlar için Alevî isminin kullanıldığını gösteren güzel bir örnektir (Gürbüz, 1993: 109).

Safevî Devleti'nin kurulmasına destek veren ve kaynaklarda Rumlu olarak geçen Türkmenler işte yukarıda belirtilen bölgede yaşayan kişilerdi. Bu itibarla Tokat, Sivas, Amasya ve Rum'un diğer beldelerinden Safevî Devleti'nin hizmetine giren pek çok kişi vardı (Sümer, 1999: 43). Onlar sık sık Osmanlılara karşı isyan etmişler veya bu isyanları desteklemişlerdir. Şahkulu, Şah Veli, Nur Ali Halife, Baba Zünnun, Söklünoğlu Musa ve Kalender Çelebi önderliğinde meydana gelen isyanlar bu cümledendir (Akdağ, 1995: 118). Örneğin Bozok'ta meydana gelen Şah Veli isyanı, aşiretlerin Safevîlerle olan bağlantısını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Hoca Saadetin Efendi, Bozok bölgesinin eşkiya yatağı (Hoca Saadetin Efendi, 1992: 347) olduğunu belirtirken, muhtemelen onların Safevîler ile olan ilişki-

23 BOA TD, nr. 387, s. 383.

sine atıfta bulunmaktadır. Şah Veli'nin Bozok, Sivas, Malatya, Adana, Samsun-Ordu-Giresun hattı boyunca taraftar toplamaya çalışması da bu grupların yayıldıkları alanın genişliğini göstermektedir. Bu itibarla özellikle, konar-göçerler arasında Safevîlere bağlı kalabalık bir nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar döneminde başlayan bu bağlılık, ilerleyen yıllarda da artarak devam etmiş, bu gruplardan pek çoğu, daha sonra İran'a giderek Safevî Devleti'nin kuruluşuna destek vermişlerdir.

Bahsedilen bölgede yer alan Sivas'a ait Yörük defterinde Ulu Yörük Türkmenlerine tabi Tatlı bölüğünden bahsedilirken "Kışlak-ı Çakalcalu tabi-i Tat Alevî" şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Yine aynı yerde "Kışlak-ı Hacılar tabi-i Tat Alevî der-hududu karye-i Karacaöz" şeklinde başka bir kayıt daha mevcuttur.²⁴ Ayrıca Ulu Yörük Türkmenlerine tabi Kiranpa bölüğüyle ilgili bilgi verilirken de "Der-mezra-i Akpınar tabi-i Tat Alevî"²⁵ kaydı dikkat çekmektedir. Bunlardan başka 1553 tarihli bir mühimme kaydında cemaatin kethüda tayini sırasında da Tat Alevî şeklinde kaydedildiği tespit edilmektedir. Buna göre cemaat kethüdası olarak Ulaş ve Süleyman tayin edilmiştir.²⁶ 1579

24 KKA TD, nr. 16, v. 54a.

25 KKA TD, nr. 16, v. 59a.

26 MD nr, 1, 211/1214; Bkz. "Ortapare kadısı mektup gönderip kaza-i mezbure tabi "Tat Alevî" nam cemaatin kethüdalari olan..."

tarihli bir başka hükümde ise Tat Alevî kabilesinden fazla vergi tahsil edildiği yönünde divan-ı hümayuna bir arz gönderilmiş olup cevapta bölgedeki görevlilere Tat Alevî kabilesi Yörüklerinden defterde mukayyet olan vergi miktarından fazla vergi tahsil edilmemesi tembih edilmiştir.²⁷ Yukarıda Çepnilerden bahsederken, 1585 tarihli bir mühimme kaydında Şam, Bağdat ve Revan gibi yerlerde Çepni ve Kızılbaşlarla birlikte Tatlılara da dirlik verilmesinin yasaklandığını belirtmiştik.²⁸ Cevdet Türkay'ın, Yörükler taifesinden olduğunu belirttiği Tatlıların Şam, Niğde, Nevşehir, Hüdavendiğar bölgesinde yaşadıklarına dair aktardığı bilgi (Türkay, 2001: 608) mühimme kaydını desteklemekte olup Tatlılardan bir kısmının Şam civarında bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Tatlıların da Çepniler gibi Osmanlılar nazarında güvenilir kişiler olmadıkları ifade edilebilir. Diğer taraftan Tatlılar sadece Ulu Yörük Türkmenleri arasında temsil olunmayıp, onlardan önemli bir kısmı da Rum Yörüklerine bağlıydı. Bunlar özellikle Bozok sancağının Sorgun nahiyesindeki Kürkviran, Kamışlıkışlası, Öküzdama gibi pek çok mezrada kışlayıp ziraat etmekteydi.²⁹

27 MD nr. 41, 148/331; Bkz. "Ortapare kadısına hüküm yazıla ki ... maden-i havas-ı mezbure Yörüklerinden "Tat Alevî" kabilesinin resm-i karaları ellerinde olan emr-i şerif ve defter-i cedid-i hakanî ve hüccet-i şeriyeye..."

28 MD nr. 60, 130/312.

29 BOA TD, nr. 218, s. 151, 66; Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650), C. V, Ankara 2009, s. 2164-2168.

Bozok'ta rastlanılan bu cemaatler için Alevî ibaresi kullanılmamıştır. Ulu Yörük'e bağlı olanlar Tat Alevî şeklinde kaydedilmişken, Rum Yörüklerine tabi olduğu belirtilenlerin sadece Tat şeklinde kaydedilmiş olması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Belki de bu şekilde her iki taifeye tabi cemaatler birbirinden ayrıştırılmakta ve bunların farklı gruplar oldukları belirtilmektedir.

Aynı durum Ulu Yörük'e bağlı Çungar cemaati için de geçerlidir. Moğol menşeli olan Çungarlar, Moğol askerleriyle birlikte Anadolu'ya gelip sonrasında burada kalarak farklı Türkmen taifeleri içine dağılmışlardır. Onlardan önemli bir kısmı Ulu Yörük Türkmenlerine bağlıyken bir kısmı da Rum Yörükleri arasında temsil olmuştur (Gülten, 2015: 145). Ulu Yörük Türkmenleri arasında yer alan ve Şarkipare kazasına tabi Çungar cemaati de 1585 tarihli mühimme defterinde "Çungar Alevî" şeklinde geçmektedir.³⁰ Burada bahsedilen cemaatten Çungar Alevî olarak bahsedilmiş olmasının nedeni, Tat Alevî örneğinde olduğu gibi, bunları Sünni eğilimli diğer Çungar cemaatlerinden ayırmak olmalıdır. Örneğin Bozok'ta büyük bir isyan çıkartan ve kendisinin mehdi olduğunu iddia eden Şah Veli, bölgedeki Çungar cemaati tarafından yakalanarak Şehsuvaroğlu Ali Bey'e teslim edilmiş ve onun tarafından öldürülmüştür (Emecen, 2010: 333).

30 MD nr. 53, 708/245; Bkz. "Bozok Beyi'ne hüküm ki ... havas-ı hümayunumdan Şarkipare kazasına tabi Çungar Alevî cemaatinin miriye ait...".

Bu itibarla Bozok'ta yaşayan Çungar cemaatlerinin Şah Veli isyanına katılmadıkları ve Sünni eğilimli oldukları söylenebilir. Bu çerçevede farklı inanç biçimlerine bağlı olan Tat ve Çungar cemaatlerinin birbirlerinden ayrı olduklarını göstermek için onlardan gayri-Sünni eğilimleri olanların Alevî adıyla kaydedildiği düşünülebilir. Fakat Anadolu'da binlerce konar-göçer cemaat içinde bahsedilen bu iki cemaatin Alevî nisbesiyle kaydedilmiş olması da düşündürücüdür. Şu halde Tat Alevî ve Çungar Alevî olarak kaydedilen cemaatlerin, Ordu örneğinde olduğu gibi tarihini tespit edemediğimiz bir zamandan itibaren Alevî adıyla anıldığı, cemaatlerden sağlıklı bir şekilde vergi tahsil edilmesi ve onlarla ilgili hukukî mevzuların çözülebilmesi için bu şekilde kaydedilmeye devam edildiği söylenebilir.

SONUÇ

Hız. Ali, Hazreti Peygamberden sonra İslam dünyasını en çok etkileyen kişidir. Hilafet mücadelesi sırasında ve sonrasında kendisini destekleyen ve görüşlerinden etkilenen pek çok grup ortaya çıkmıştır. Türkler de Hız. Ali kültüründen yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. Hız. Ali'ye bağlı olan Türkmen kitleleri, Şeyh Haydar'dan itibaren Kızılbaş adı ile anılmışlardır. Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında kalan Kızılbaşlar, Osmanlı Devleti tarafından din ve devlet düşmanı olarak görülmüş, bu anlayışın sonucu olarak Kızılbaş ismi devlet tarafından "asî dinsiz" gibi küçültücü bir anlamda kulla-

nılmıştır. Fakat yaygınlaşması XIX. yüzyılı bulmuş ise de, daha XV. yüzyıldan itibaren Kızılbaşların kendilerini tanımlamak ve Hz. Ali'nin yolunda olduklarını göstermek için Alevî ismini de kullandıkları anlaşılmaktadır. Pir Sultan ve Kul Himmet gibi Kızılbaş şairlerin ötesinde, Osmanlı Devleti'nin de onları Alevî olarak tanıdığını ve bu şekilde kaydettiğini gösteren belgelere rastlanılmaktadır. Osmanlı Devleti tarafından tutulan bu kayıtların sayısı mahdut ise de, bunlar Kızılbaşların, devlet tarafından Alevî olarak tanımlandıklarını göstermektedir. Özellikle bahsedilen kayıtların Kızılbaş grupların yoğun olarak yaşadığı Doğu Karadeniz ile Eyalet-i Rum'a ait olması, belgelerdeki bilgilerin önemini arttırmaktadır. Öte yandan devletin mali ve sosyal konuları ilgilendiren durumlar dışında, Alevî ismini kullanmaktan kaçındığı, onları seyyid ve şerifler gibi Hz. Ali soyundan gelenlerden ayrı tuttuğu, onları meşrulaştırmamak adına uzun bir müddet "asi dinsiz" anlamına gelen Kızılbaş ismiyle tanımlamayı tercih ettiği ifade edilebilir. Sonuç itibarıyla her ne kadar Alevî isminin kullanımı XIX. yüzyıla kadar yaygınlaşmamış olsa da, Kızılbaşlar ve devlet tarafından bu ismin ilk dönemlerden itibaren kullanıldığı, zamanla devletin de onlara bakışının değişmesi sonucunda yaygınlaştığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Tahrir Defterleri (TD).
 - a. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KKA): 16, 169.
 - b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): 13, 37, 52, 218, 387.
2. Mühimme Defterleri (MD): 1, 5, 7, 12, 41, 42, 53, 60, 68.
3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakfiye Defterleri (VD): 730, 743, 593.

B. Araştırma ve İncelemeler

- AKDAĞ, Mustafa. (1995). Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyânları. İstanbul.
- BOSTAN, Hanifi. (2002). XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat. Ankara.
- BELDİCEANU-STREİNHERR, Irène. (2010). "Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.-XVI. Yüzyıllar)". Çev. İzzet Çıvgın, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, S. 3.
- DALKIRAN, Sayın. (2002). "Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme". Ekev Akademi Dergisi, S.10.
- DRESSLER, Markus. (2008). "Alevîs", EL3.
- DRESSLER, Markus. (2016). Türk Aleviliğinin İnşası Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı. Çev. Defne Orhun, İstanbul.

- EMECEN, Feridun M. (2001). Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü. İstanbul.
- EMECEN, Feridun M. (2010). Yavuz Sultan Selim. İstanbul.
- FATSA, Mehmet. (2012). “Çepnilerin Dinî Mensubiyeti ve Kürtün’de Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi”. Karadeniz İncelemeleri Dergisi. S. 13.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki. (1977). “Kızılbaş”. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul.
- GÜLTEN, Sadullah. (2012). “Baba Mansur’dan Şeyh Harun’a: Bir Alevi Ocağı’nın Tarihsel Kökenine Dair Bazı Gözlemler”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 63.
- GÜLTEN, Sadullah. (2015). Bozok Türkmenleri. İstanbul.
- GÜRBÜZ, Adnan. (1993). Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (2009). Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650). C. V, Ankara.
- HINZ, Walther. (1992). Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi. Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu. Ankara.
- Hoca Saadettin Efendi. (1992). Tacü’t-Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. IV, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. (1925). “Oğuz Etimolojisine Dair Tarihî Notlar”, Türkiyat Mecmuası, C. 1, İstanbul.
- KÖKEL, Coşkun. (2013). Güvenç Abdal Ocaklıları Tarihsel Süreç. C. I, İstanbul.
- MELIKOFF, Irene. (1994). Uyur İdik Uyardılar. Çev. Turan Alptekin, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1989). “Alevî”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1989.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2000). Babailer İsyanı. İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2002). Sarı Saltık. Ankara.
- SALTIK, Veli. (2016). Çepniler ve Güvenç Abdal Ocağı. Ankara.
- SAVAŞ, Saim. (2002). XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik. Ankara.
- SAVAŞCI, Özgür. (2004). “Alevi Sözcüğünün Kökeni”, Alevilik. Haz. İsmail Engin-Havva Engin, İstanbul.
- SELÇUK, Havva. (2011). “XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 59.
- SÜMER, Faruk. (1992). Çepniler. İstanbul.
- SÜMER, Faruk. (1992). Oğuzlar. İstanbul.

SÜMER, Faruk. (1999). Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; Ünal Üstün. (2002). Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II. Ankara.

Kızılbaşlar Tarihi. (2015). Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, , İstanbul.

Vilâyetnâme. (1958). Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul.

TÜRKAY, Cevdet. (2001). Oymak, Aşiret ve Cemaatler. İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; Ünal Üstün. (1992). Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I. Ankara.

Tunceli - Hozat -
Dervişcemal Köyü -
Derviş Cemal Ocağı

